

Danmark og de tyske flygtninge 1945-1949

Af Aage Trommer

Opposition ved studielektor Henrik Henrik Havreheds doktorafhandling »De tyske flygtninge i Danmark 1945-49«, 1987.

Historien om de tyske flygtninge begynder i februar 1945 som et særligt aspekt af den danske besættelsehistorie og ender i 1949 som et stykke efterkrigshistorie. Præses har givet os et stykke Danmarkshistorie for så vidt, som han beskriver de tyske flygtnings ophold i Danmark og det danske samfunds reaktion på den udfordring, deres tilstedeværelse var. Reaktionens karakter kan beskrives med et enkelt ord – ghettoisering. Flygtningene er imidlertid også tysk historie i og med, at den drejer sig om et par hundrede tusinde tyskers flugt bort fra krigen og den fremtrængende røde hær, en flugt, der blev til en flerårig udlændighed, en tysk diaspora-historie.

Disse flygtninge var tyskere og først og fremmest fra Østpreussen, Vestpreussen og Pommern, og de blev i vintermånederne 1945 presset nordpå – ikke mod vest eller nordvest, for den vej var spærret af russerne – men ud til kysten og til havnebyerne, til Libau, Memel, Königsberg og Pillau, til Danzig, Gdynia og Hela, Kolberg og Stolpmünde, og til sidst længst vestpå til Swinemünde, Stralsund og Sassnitz. Nogle af de flygtende flygtede i flere omgange¹. De havde kun een måde at komme væk på – via havet, først til andre tyske Østersøhavne, sidenhen også til Danmark. Det bør understreges, og præses burde have markeret det langt stærkere, at denne strøm kun var en del af strømmen mod vest. Der var masser af andre flygtninge til at fylde op andetsteds i »Riget«, hvilket er en væsentlig del af forklaringen på, at Danmark også fik fornøjelsen.

Med til billedet hører, at flugten af alle blev betragtet som en midlertidighed. Når forholdene tillod det, skulle man hjem igen, formodede man. Det var krigen, fronternes flytning og livsfaren, man flygtede fra, hvortil på Østfronten kom frygten for »der Iwan«, frontsoldaternes plyndringer,

---

1. Således berettes s. 46 f. om Gertrud Will, der i juli 1944 flygtede fra Memel til Rastenburg, i januar 1945 fra Rastenburg til Königsberg, en måned senere videre til Gotenhafen eller Gdynia via Pillau og endelig omkring 1. april 1945 fra Gdynia til København.

udskejelser og jagt på alt kvindekøn. Principielt adskiller denne flugt sig ikke fra den polske civilbefolknings flugt i september 1939 eller den belgiske og franskes i maj 1940. Man bemærker i denne forbindelse, at de flygtninge, der blev overhalet af de russiske tropper, faktisk vendte tilbage til deres hjem.

Midlertidigheden blev imidlertid en kronisk tilstand og oven i købet fulgt op med den tvungne forflytning af den resterende halvdel af befolkningen, som af den ene eller anden grund var blevet tilbage i hjemmet. Præsens anstiller flere steder betragtninger over den suverænitetskrænkelser, flygtningenes ankomst til Danmark var udtryk for. Jeg er ikke overbevist om relevansen heraf, i hvert fald ikke uden reference til, hvad der måtte findes af folkeretlige overvejelser herom, og uden en diskussion af Haagerkonventionens anvendelighed i denne henseende. Nok så interessant som den danske midlertidighed turde have været nogle overvejelser omkring folkeflytningen contra menneskerettighederne. Den skæbne, der overgik den østtyske befolkning i disse år, stod vitterligt i lodret modsætning til FN's menneskerettighedserklæring fra 1948. Tyskerne stod i lav kurs i disse år, og man accepterede med sindsro, at deres egne forbrydelser i de forudgående år nu blev hjemsøgt på dem selv, uden at overveje, at den ene forbrydelse aldrig kan retfærdiggøre den anden. Alt sådant druknede i den generelle kollektive afstraffelse af det tyske folk.

At man fra tysk side i den snævre vending forså sig på Danmark, kan ikke undre. Præsens fører »forseelsen« tilbage til Hitler selv (s. 15), men Føreren bestemte nu ikke alting selv. I OKW's krigsdagbog vil man under 5. februar 1945 se, at »der Führer hat den Vorschlag genehmigt, grössere Teile der Flüchtlinge nach Schleswig-Holstein und Dänemark zu verlegen«². Præsens kunne have kombineret Hitlers »Weisungen«, hvor det som motivering for dispositionen anføres, at det sker »zur sofortigen Entlastung der Transportlage im Reich«, med OKW's krigsdagbog, hvor Hitler under 22. januar 1945 på grundlag af storadmiral Dönitz' fremlæggelser resolverede, at kulforrådene ikke måtte »für den Abtransport für Flüchtlinge eingesetzt werden«³. Det synes med andre ord at have været logistiske grunde, der ved siden af frontudviklingen var grunden til, at Danmark kom ind i flygtningebilledet ved udnyttelsen af ballastrum og tomtog, og Hitlers vilje var kun en håndspålæggelse af, hvad andre instanser ønskede.

Man har næppe i disse instanser gjort sig mange overvejelser om de

2. Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht. IV, Stuttgart 1963, s. 1071.

3. Ssts., s. 1600; Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945, Frankfurt/M 1962, s. 347.

juridiske aspekter ved at bruge Danmark. Landet lå geografisk velegnet, det var uberørt af krigen, det havde ledig kapacitet i alle henseender, og det var på trods af præses gentagne påstand om det modsatte⁴ aldeles ikke udmarvet – måske nok set med 80'ernes øjne, men ikke med tyske øjne og i øvrigt heller ikke med engelske efter den 4. maj. I den force majeure, hvori man i stadigt stigende grad befandt sig, var det en selvfølge også at benytte danske havne som udladehavne. Om der lå nogen synspunkter bag fordelingen mellem danske og tyske udladehavne, havde været en undersøgelse værd, men en sådan gives ikke.

Præses berører (s. 50) ret en passant det danske syn på flygtningene i selve besættelsestiden med et »glimt« af Ole Kiilerichs afsnit af Børge Outzes besættelseshistorie⁵. Det skal beklages, at præses har ladet sig nøje med Kiilerichs andenhåndsberetning fra anden halvdel af 60'erne – Kiilerich opholdt sig ikke i Danmark i begyndelsen af 1945 – i stedet for at trække på samtidigt kildemateriale, nemlig den illegale presse, hvilket uden vanskelighed kunne være gjort. Forrest i rækken står dagbladene »Information« og »Morgenbladet«⁶. Det ville dermed også være muligt at konstatere, om der er kontinuitet mellem besættelsesholdningen før den 4. maj og befrielsesholdningen bagefter. Hvor rige mulighederne er, skal i udgangspunktet belyses ud fra »Information«.

Første gang, vi møder flygtningene, er den 1. februar 1945: »Danske myndigheder har i dag fået første varsel om at gøre klar til modtagelse af 10.000 sårede tyskere fra østfrontslaget. Såfremt det bliver til alvor – og det er der næppe nogen grund til at tvivle på – sprænges hele vor hospitalsordning, og det bliver herefter højst problematisk, hvilken pleje, medicin og behandling vore egne syge vil kunne få. Dernæst kommer den iøjnefaldende fare for epidemier og anden smittespredning, der uundgåelig følger i en sådan invasions kølvand«. Det interessante er ikke så meget nyheden selv som dens følger. Her anslås et tema, som i rigt mål går igen i de følgende uger: Det kommer til at gå ud over os selv, i det konkrete tilfælde: Vore syge vil ikke kunne blive behandlet, og vi bliver måske selv syge. Den 13. februar fortælles under overskriften »Dansk protest – uhyggelige konsekvenser« om »flygtningestrømmen sydfra«, der »nu er ved at oversvømme Sønderjylland« og om »de danske myndigheders« protest under henvisning til Haager-konventionen. De »uhyggelige kon-

4. Således s. 9, 14, 84, 284.

5. Børge Outze, Danmark under den anden verdenskrig, IV, Kbh. 1968, s. 432.

6. Se Det kgl. Biblioteks samlinger af mikrofilm. »Information« foreligger i optryk, Kbh. 1976 ff.

sekvenser« går på, at der fra tysk side er blevet krævet 10.000 rationeringskort til »de betrængte Volksgenossen« til brug i almindelig handel. »Hvad denne fremgangsmåde kan komme til at betyde for rationeringsbestemmelserne og den i forvejen hårdt trængte danske husmoder behøver ikke nærmere forklaring«. Altså samme morale: Det går ud over os selv.

Den 15. februar berettes atter om flygtningene i Sønderjylland, og nu dukker et nyt tema op: »De danske myndigheder har gjort, hvad der kunne gøres for at få hver enkelt af flygtningene lægeundersøgt, før de tager videre fra grænsebyerne. Det er imidlertid et næsten uoverkommeligt arbejde. Tyskerne selv synes at være ligeglade, selv over for de simpleste sanitære krav – blot de bliver af med disse besværlige flygtninge« – med andre ord tysk ligegyldighed for ikke at sige udelighed.

Den 24. februar meddeler »Information« – stadig i forbindelse med flygtningene i Sønderjylland, at »desværre har det også vist sig, at en del danske ud fra forskellige bevæggrunde har ment at måtte tage imod flygtninge. Nogle gør det af opportunistiske grunde efter tysk henstilling, andre, fordi de ikke synes, at de kan sige nej, atter andre, fordi de mener, at det er kristenligt at tage sig af syge og hjælpeløse – dette gælder især stærkt indremissionsk prægede. Det er en skandale, at folk, som kalder sig danske, indlader sig på sligt, mens tusinder af danske patrioter sidder indespærrede i tyske koncentrationslejre, hvor mange dør efter umenneskelige lidelser«. Vi møder her et tredje argumentationssæt: Så længe danske behandles, som det er tilfældet i KZ-lejre, skal tyskere i nød ikke hjælpes – en argumentation, der fik sin særlige aktualitet i forbindelse med lægerne, hvortil jeg skal komme tilbage. Den blev taget op igen den 5. marts i forbindelse med gengivelsen af en politimands oplevelser i Buchenwald. »... mon ikke flere og flere, efter at sandheden om nazisternes grusomheder kommer frem, må erkende, at medlidenhedshysteriet vil vi ikke blive ofre for i Danmark, selv om vi til daglig ikke er hævngerige eller ondskabsfulde«.

Samme dag – altså 5. marts – bringer »Information« den første reportage om »de østprøjsiske flygtninges« adfærd. »De, der har mark, kan ikke få vekslet, og de, der slet intet har, kræver højlydt ind hos deres værter. Ofte ser man børnene tigge om danske penge på gaden« – og derefter følger en historie fra Aabenraa om en, der købte en kjole og en kåbe og »med en flot håndbevægelse« sagde: »Regningen sendes til den danske stat. Jeg er flygtning fra Danzig«. Ikke nok med, at de var her. De kunne altså heller ikke opføre sig ordentligt. Dagen efter – 6. marts – kom en reportage fra Aarhus om »herrefolket i dets nedværdigelse« med kom-

mentaren: »Man mindes andre flygtningeskarer, hvor små ulykkelige børn spurgte – »Hvad har vi dog gjort? Er det så slemt at være jøde?« Man mindes uvilkårligt flygtningeskarer på de franske landeveje, i Belgien, Holland, Polen... allevegne, hvor tyskerne drog sejrrigt frem«. Den 8. marts rettede »Information« opmærksomheden mod den tyske »medlidenhedskampagne«. Under overskriften »De lærer det aldrig...« fortaltes om en del kvinder og børn, der »forhutlede og forkomne« var ankommet i et godstog fra Østprøjsen til Almindeligt Hospital i Aarhus. »Men det varede ikke længe, før deres rette »germanske« sindelag kom til udtryk. Det begyndte med, at de ikke var tilfredse med den måde, hvorpå de blev behandlet af personalet. Den var korrekt, omend yderst kølig, hvad der næppe kan forbavse, og i løbet af nogle dage begyndte de »troende partifæller« at gøre ophævelser. Længe varede det ikke, før hele sværmen optrådte på den mest uforskammede og ubehøvlede måde, forlangte at blive behandlet som »herrefolk« og krævede, at hospitalets sygeplejersker skulle gøre rent på deres værelser og rede deres senge«.

Den 10. marts skrev »Information« under overskriften: »Vi må dyrke hadet som positiv forsvarsforanstaltning for vore sind« om Goebbels' medlidenhedskampagne. »Når sårede tyske soldater og udbombede tyske børn ikke længere skjules for den danske befolkning, er det sidste påfund i medlidenhedskampagnen... Vi må aldrig glemme Kaj Munk, oberst Paludan-Müller eller den 18-årige maskinlærling, der sidst myrdedes af en tysk henrettelsespeloton. Vi må dyrke hadet – ikke som en negativ udløsning af vore følelser, men som positiv forsvarsforanstaltning for vort sind. Vi må være beredt til at møde den tyske medlidenhedskampagne, der allerede er sluppet løs«.

Og så nåede flygtningene til København. Den 12. marts kunne »Information« meddele, at »tyskerne har beslaglæggelsesfeber« – »og i løbet af eftermiddagen i går kunne man lige som fredag og lørdag rundt om på Københavns gader se afdelinger af medlidenhedskampagnen – de »forsultne« tyske kvinder og børn, der stillede sig til skue for de københavnerne, der gad se på dem. Samtidig myrdede Gestapos og værnemagtens håndlangere løs i den anden ende af byen«.

Vi er stadig langt fra den 4. maj, og jeg skal nøjes med nogle citatpluk: Den 15. marts: »De tror, det er en tysk provins«, »en gammel, snavset og pjaltet kone fra Østpreussen, der som bekendt er den landsdel, der efter nazisternes påstand har fostret de ypperste tyskere«, »uappetitlige børn, der tigger«. 19. marts: »Flygtningefurier går til direkte aktion«, 21. marts: »flygtninge, der forretter deres nødtørft hvorsomhelst« på Fredericia jernbanestation. 26. marts: »i går brovtende, piskesvingende under-

trykkere, i morgen klynkende, indsmigrende flygtninge, »det er ikke flygtninge..., det er de sidste ariere...« Den 6. april meldes »Fra flødeskumsfronten«, at »flygtningenes udplynning af Danmark er i fuld gang«. Særligt gælder det bagernes automater, der tømmeres for flødekager, lagkager og wienerbrød, inden der er gået en time efter lukketid. Den 7. april meldes fra Øresundsvejens Skole, at »en del af kvarterets beboere er meget ivrige efter at komme i forbindelse med tyskerne«, bl.a. kommer nogle med en madpakke til dem. »Forhåbentlig er der andre af kvarterets beboere, der vil belære dem om, hvorledes de skal forholde sig«. Den 9. april fortsætter kampagnen mod fraternisering med de »brovtende, råbende og krævende« flygtninge, »den sygdomsbefængte, bacille- og snavsspredende hob«, for »der findes stadig folk, der intet forstår af udviklingen, der ikke kan indse, at de titusinder af flygtninge betyder den største fare for Danmark; der ikke væmmes over deres pågående og brovtende anmasselse«. Og så får den – undskyld mig udtrykket – hele armen: »En ny invasion er begyndt. Invasionen af de tidligere slavepiskere fra Polen, bødlerne fra Maidaneks dødsfabrikker, gestapomændenes koner og børn med de myrdede polske kvinders og børns sko på fødderne, deres ringe på fingrene, deres skrig rungende i ørerne«.

Nummeret for årsdagen for besættelsen, den 9. april 1945, rummer artikler med overskrifter som »Hvis man ikke har en tysker ved sine fødder, har man ham i struben« og »De flygtende hunners indtog i Danmark«. Kampagnen fortsætter ned gennem april måned frem til og med den 26. april. Jeg skal blot nævne, at den 25. strejfses muligheden af at benytte flygtningene som gidsler, nemlig hvis det tyske militær i afslutningsfasen sprænger havne, offentlige værker etc. »Dette vil føre de voldsomste repressalier med sig fra dansk side. I en sådan situation vil hadet gå ud over soldater, eller det tilhører den pjaltede, lusede strøm af flygtninge, der i de seneste måneder er væltet ind over vore grænser«.

Man kan konstatere, at holdningen over for flygtningeproblemet udvikler sig fra en forholdsvis nøgtern omtale af dem i februar 1945 til en massiv antimedlidenhedskampagne. Der er næppe tvivl om, at holdningen skærpes, og ordvalget ligeså, da de første meldinger om tilintetgørelseslejrene nåede til landet. Symbolordet herfor blev Maidanek, der lå østligst i Generalgouvernementet og derfor først blev nået af den røde hær.

Essensen af kampagnen var eller blev, at flygtningene ikke blot masede sig ind på os, de åd os også ud af huset. Beskedenhed var dem aldeles ukendt, og hygiejnisk var de nogle grise og dertil lusede. De var nazister alle til hobe og identificeredes med nazisternes ugerninger. De kom fra Østprøjsen, og derfra kom de værste tyskere, hvilket ville sige ikke så lidt.

Ingen måtte, af hvad grund end, træde i kontakt med dem, og de, der gjorde det, skulle belæres om noget andet – so oder so.

Var præses gået direkte til den illegale presse i stedet for at nøjes med Kiilerichs sene efterklang deraf, kunne han have konstateret, at dens nyhedsstof om flygtningene ikke blot og ikke så meget havde til formål at bringe kolde nyheder om dem, men også var en bevidst kampagne mod medlidenhed i utide. Det er med andre ord et materiale, der ikke så meget kan bruges til en beskrivelse af flygtningenes optræden og adfærd som til en analyse af, hvilken attitude over for dem den danske modstandsbevægelse gennem den illegale presse søgte at få befolkningen til at indtage, og hvilke argumenter og midler den til den ende tog i anvendelse. Præses, hvis hjerte er hos flygtningene, søger at komme ud af sin klemme ved at skrive, at det mest var i København, det kom til episoder, mens det gik »normalt meget roligt« for sig i provinsen. Men problemet løses ikke på den måde, derimod ved den inddragelse af supplerende materiale.

Præses kommer i flere omgange ind på den debat, der efter befrielsen førtes omkring flygtningene – s. 62 ff., s. 71 ff., s. 188 ff. og s. 214. I hovedkapitlet herom – »Debat og strid i pressen om flygtningene« s. 71 – ofres der kun et par sider på sommeren 1945, mens tyngdepunktet er lagt frem til Poul Henningsens kronikker i »Politiken« ultimo februar 1946 og Kjærbo's pressemeddelelse den 5. marts 1946. Præses tager ikke stilling til, hvorfor Poul Henningsen netop på dette tidspunkt offentliggjorde sine to kronikker og ikke ligesom præsterne sommeren før, hvor det måske havde været mere opportunt at optræde som Rasmus Mødsat. Var det den kommende pressekonference, der var foranledningen?

Under alle omstændigheder er sommeren 1945 nok så interessant. Denne periode, som han mildt udtrykt ikke er særligt begejstret for, behandler han bl.a. på s. 62, hvor han konstaterer, at »så snart friheden var tilbageerobret den 5. maj, måtte der nødvendigvis komme en heftig og lidenskabelig debat om skolerne og de tyske flygtninge i dem«, og på s. 189, hvor det hedder, at »midt i pressehøret kom der et indlæg, som på mange danskere kun kunne virke som en upassende provokation«, nemlig de 60 præsters udtalelse.

Præses har ganske ret i sin karakteristik deraf som en provokation og i, at det var derefter, der i pressen brød »et sandt uvejr løs«. Det var netop de 60 præsters udtalelser den 24. juni 1945, der udløste debatten. Før den dato var der nok pressekommentar af flygtningene, også af pejorativ karakter, men »Information«, der tør betegnes som spydspidsen i den antityske holdning, kunne den 16. juni polemisere mod den københavnske morgenpresse, fordi den ikke var rabiatt nok: »De københavnske morgenblade,

som endnu af gammel vane skriver om de samme emner samme dag, beskæftiger sig idag med flygtningelejrene efter parolen: Vi må ikke klage over den byrde, der her er lagt på os«. »Information« slog fast, at flygtningene trængte til åndelig forsorg i form af film om KZ-lejrene og foredrag om demokratiet, selv om »Tyskland aldrig bliver demokratisk i ordets egentlige forstand, fordi tyskerne kun ønsker at lystre«, og så kunne man til gengæld »passende spare lidt på den materielle« forsorg. Den københavnske gammelpresses holdning var altså efter »Information«s mening ikke hård nok, og det kan generelt siges, at flygtningene druknede i stoffet om befrielsens problemer, om udrensning og værnemagere og i reportager om, hvad der var sket under krigen hjemme og ude.

Det er værd at bemærke, at det ikke er 60 københavnske præster, der offentliggør en udtalelse, derimod »vi ... medlemmer af det udvalg, som af Socialministeriet har fået betroet ordningen af kirkelig tjeneste for de tyske flygtninge«, nemlig Georg Bartholdy, Halfdan Høgsbro og K. E. Skydsgaard fra Folkekirken og baptistpræsten Bredahl Petersen på frikirkenes vegne suppleret med den katolske biskop Suhr, der remplacerede udvalgets katolske repræsentant, givetvis fordi Suhr i denne sammenhæng vejede tungere. Hvem de 60 var, blev aldrig oplyst i samtiden, og de blev i polemikken gang på gang efterlyst uden dog at melde sig. Præsens klarlægger det desværre heller ikke. Det havde ikke været uden interesse at få fastslået deres kirkelige tilhørsforhold og deres eventuelle illegale engagement. »Information«s lederskribent for den 25. juni lagde hårdt ud mod dem som »mænd, der først nu er gået ud af deres studereværelse«. Var det sandt. Jeg er ikke på forhånd så helt sikker⁷.

Præsens bringer en række karakteristiske citater fra den læserbrevspolemik, der derefter brød ud, og udviser en yderligtgående diskretion. Han gengiver, hvad »en kendt frue« skrev i »Information« den 25. juni (s. 191). Den kendte frue var børnebogsforfatterinden Ellen Duurloo, hvilket hun hin sommer ikke selv så nogen grund til at dølge. Andre eksempler kunne anføres. Anonymiseringen gælder også skolelærernes debat i »Folkeskolen«. Vi møder lærerne N.B.J., E.J. og N.M. (s. 63), men ingen af dem var anonyme i »Folkeskolen«. Jeg ser ingen grund til nu

---

7. Høgsbro havde som præst i Sønderborg forskaffet sig mindretallets misbilligelse og var persona non grata hos tyskerne (se Den parlamentariske Kommission, XIII, a, s. 593). Skydsgaard havde været leverandør til det illegale »Kirkens Front«. Knud Langberg, der 1. maj 1948 afløste Høgsbro som leder af kirketjenesten, havde været en af organisatorerne ved studenterdemonstrationerne i november 1941 (se Hans Kirchhoff Antikominterndemonstrationerne i november 1941, i: Hilsen til Hæstrup, Odense 1969, s. 70 ff.).

mere end 40 år efter at sløre folk, der i datidens debat på eget initiativ trådte offentligt frem under navns nævnelse.

Nok så vigtigt er måske, at der i debatten også lød andre røster til fordel for flygtningene end pastor Edvard Madsen (s. 191) og redaktøren af »Folkeskolen« (s. 64). »Information« oplyste den 3. juli, at ca. 75% af brevene til bladet gav det tilslutning. Der var altså en fjerdedel, der ikke var enig i fordømmelsen af præsternes erklæring. Men hvad med pressen som helhed? Hvordan tog den i ledere og på redaktionelt niveau stilling? Præses henviser kun en enkelt gang til en lederartikel, nemlig til »Information«s leder den 7. juli (s. 192), men burde være begyndt med den førnævnte lederartikel den 25. juni, hvor tonen slås an: »Vi foragter tyskerne, som vi foragtede dem i kampens tid, nu de er ynkelige og krybende. Vi ønsker dem hårdt behandlet, fordi vi ved, at de kun kan handle, når de kommanderes... vi troede, kirken under denne krig havde lært, at kristendom og øllebrødsbarmhjertighed ikke er det samme! Forhåbentlig vil man også fra kirkens egen kreds give »Det er ikke sandt«-præsterne svar på tiltale«. Da redaktionen af det illegale »Kirkens Front« i et indlæg i »Information« den 3. juli gav de 60 præster sin tilslutning, replicerede »Information«s redaktion under samme overskrift, bl.a. med ønsket om, at de 60 ville træde offentligt frem. Den 5. juli kommenteres en billedside fra flygtningeforlægningen på General Motors i Kbh. med en bemærkning om de »overordentlig gunstige vilkår«, der her »bydes de uvelkomne gæster«, og at der er plads til mange flere, så kommuneskolerne kan rømmes. Om »Information«s holdning er der ingen tvivl – heller ikke om »Land og Folk«s – men hvorledes med de andre? Den 2. juli kan »Information« ikke bare sig for at ærte den øvrige presse for dens tavshed i en leder under overskriften »Glemte at skrive?«: »Det er således interessant at bemærke, hvor utroligt få kommentarer der er skrevet til de 60 præsters opråb om flygtningene«. De fire store københavnske morgenblade holdt sig således beskedent tilbage«. På »Information«s redaktion kunne man kun finde »Østsjællands Folkeblad« og »Jydske Tidende«. Tavshed kan som bekendt være talende.

I stedet for at tage håndfast om problemet om den danske holdning til flygtningene i 1945, forekommer det mig, at præses sætter sig selv i noget af et dilemma. Han kan som tidligere nævnt ikke lide denne sommer. »Det *nationale*, hadet, foragten, og distancen til tyskerne havde helt overtaget i forhold til det *menneskelige*. Danmark havde feber og handlede og talte i vildelse i sommeren 1945«⁸. Men samtidig vil præses gerne

8. Temaet dyrkes flere gange, således s. 56 (»heksekedelperiode«, »revolutionær stemning«), s. 71, s. 188 (»betændelse«).

være forstående. To sider forinden kan ingen med nogen ret sige til en fader, der havde mistet en søn, at han skulle dæmpe sine fordømmende ord. »Vi må forstå 1945, følelserne, stemningerne, motiverne ... vi må forstå, at det blev accepteret af det danske folk som noget rigtigt og noget retfærdigt«, at håret blev klippet af tyskerpigerne. Vi må forstå, at flygtningene måtte opfattes som en provokation. Præses søger at forene sin modvilje og sin forståelse ved at gøre befrielsessommeren til en parentes, hvor Danmark havde febevildelse. Den tæller dermed ikke rigtigt med.

Det havde været ønskeligt, at præses i stedet for at sprede flygtningedebatten over flere steder og lægge en apologetisk forståelse ned over den, havde gjort den til genstand for én samlet analyse og dermed havde ydet et dybereborende bidrag til den danske historie i den allerførste efterkrigstid, end det er blevet tilfældet. Der er næppe tvivl om, at den tilspidsning af synet på tyskerne, der fandt sted i besættelsens sidste fase og i den første befrielsestid, og hvori flygtningenes tilstedeværelse i landet indgik som en væsentlig faktor ved siden af beretningerne om tilintetgørelses- og koncentrationslejrenes rædsler, har kastet meget lange slagskygger ind over efterkrigstiden og fortsat gør det. Antitysk har dansken været alle dage lige siden den nationale vækkelse i 1840'erne, men sjældent med en sådan styrke som i 1945.

S. 137 ff. behandler præses lægetjenesten for flygtningene og indleder med en gennemgang af, hvad han kalder de »tre uafklarede måneder«. Skildringen af forholdet mellem lægerne og tyskerne begynder med en telefonopringning fra dr. Stalman til lægeforeningens formand, Mogens Fenger, den 10. marts 1945, og den følgende beretning bygger, som noterne viser det, udelukkende på den redegørelse, Fenger endnu før besættelsens ophør udsendte til sine medlemmer. Præses bemærker i øvrigt, at »Ugeskrift for Læger« ikke indeholder nogen omtale af de tyske flygtninges tilstedeværelse. Det er ikke korrekt. I nummeret for 12. april 1945, s. 325 aftrykkes indenrigsministeriets cirkulære til amtmændene om indlæggelse af tyske flygtninge på danske sygehuse, men nok så væsentligt er, at præses kunne have suppleret Fengers redegørelse med hans »beretning om hovedbestyrelsens arbejde med hjælp til tyske civilflygtninge«, afgivet som pkt. 3 på dagsordenen for det almindelige lægemøde i Århus den 2. sept. 1945⁹.

Det fremgår heraf, at historien ikke starter med Stalmanns opringning den 10. marts, men ca. tre uger før, idet Sundhedsstyrelsen 19. febr. anmodede Lægeforeningen om en udtalelse i anledning af, at den fra

9. Ugeskrift for Læger, 6. december 1945, s. 1059 ff.

Aabenraa-Sønderborg amt havde fået en forespørgsel om, hvordan »der skulle skaffes lægehjælp til de civilflygtninge, der myldrede over grænsen«. Fenger noterede på denne sag: »Mener ikke, vi kan tage stilling til sagen; efter de sidste begivenheder i Odense – han har clearingmordet på de fire læger den 20. febr. i tankerne – er der ringe udsigt til, at danske læger vil behandle tyske patienter. Men kunne man opnå, at danske fanger bliver i Frøslev, og at forholdene i lejrene – dvs. KZ-lejrene – bedredes, kunne der måske findes en ordning«. Derefter cirkulerede sagen mellem hovedbestyrelsens medlemmer, hvilket tog sin tid, og i denne pause henvendte han sig ikke til Sundhedsstyrelsen. Den 2. marts fik han en tilsvarende henvendelse fra formanden for Lægekredsforeningen på Fyn, hvis formand hævdede, »at lægerne må dog yde den nødvendige lægehjælp« og bad om retningslinier. Fenger svarede ham bl.a.: »Vi prøver at handle med dem, således at vi, hvis vi kan opnå disse lempelser delvis med svensk assistance, vil tilbyde lægehjælp til tyske civilflygtninge på lige vilkår med danske patienter, men indtil da er det ganske nødvendigt, at alle læger holder sig til den mellem Udenrigsministeriet og de tyske myndigheder gældende aftale, at tyske civilflygtninge skal behandles af tyske læger«. Denne tanke om at handle med tyskerne fremførte Fenger også over for Stalmann, nemlig at man ville yde lægehjælp »und zwar in derselben Ausdehnung und unter denselben Voraussetzungen wie dänischen Bürgern«. Det kom Fenger til at fortryde gevaldigt, »det famøse udtryk« og »dårskab« var to vendinger, han selv brugte på lægemødet i Århus. Han havde nemlig bragt sig ud af takt med det illegale Danmark, havde endda viftet professor Husfeldt af affejende, da denne ville have en samtale med ham, »fordi jeg« – jeg citerer fra Fengers redegørelse den 2. sept. – »ikke anede – derpå giver jeg mit æresord – at professor Husfeldt på det tidspunkt var medlem af Frihedsrådet«.

Frihedsrådet havde markeret sin holdning i et opråb, der kom i »Information« den 22. marts: »Når der fra visse sider har været fremsat forslag om meget vidtgående hjælp til flygtninge som en modydelse fra dansk side i håb om at opnå en bedre behandling af internerede danske gendarmer, betjente og eventuelle andre, må det fastslås, at der ikke kan *handles* herom«. Da nu Fenger ikke ville høre på Husfeldt, blev han hængt godt og grundigt ud i »Information« den 28. marts med et indlæg »fra kompetent side«, d.v.s. Husfeldt: Fenger havde »på eget initiativ henvendt sig til de tyske myndigheder og søgt at slå en handel af med dem«, men dette »utrolige forlangende« til danske læger havde vakt »berettiget harme i lægekredse«. »Det er tyskernes sag at ordne deres egen sanitetstjeneste, og organiseret hjælp fra dansk side er en umulighed. Det er ubegribeligt,

at en mand, som beklæder stillingen som formand i Den almindelige danske Lægeforening, ikke kan se dette«.

Fenger kom faktisk ganske alvorligt i klemme – som han sagde den 2. sept. 1945: »De fejl, der er begået, og ganske særligt det skæbnesvangre udtryk, nager mig endnu«. Hvad der reddede ham og hans hovedbestyrelse, var måske ikke egen halen-i-land, men manglende tysk interesse i eller mulighed for at slå den omdiskuterede handel af og manglende tysk ønske om at få dansk lægemedvirken til flygtningene bortset fra ganske specielle særtilfælde. Jeg kunne have ønsket, at præses havde inddraget Fengers redegørelse af 2. sept. 45; at han havde givet en argumentation for, at den ordning, man fandt frem til, var, som skrevet står s. 139, »lægeetisk holdbar«. Lad gå med den faktiske ordning, hvorom man – sat på spidsen – kan sige, at tyskerne reddede de danske lægers etik ved ikke at stille den på prøve, men den danske holdning i dens udgangsposition og i den videre udvikling kunne nok være en diskussion værd. Jeg ville da godt vide, hvor Hippokrates i sin ed har anbragt reservationer for ydelse af lægehjælp.

Præses bygger i emnets natur i vid udstrækning sin fremstilling på berettede kilder, herunder en lang række beretninger, han selv har indhentet. Han nærer i almindelighed stor tillid til materiale af denne type og tager ikke i betænkning gennem undertiden lange citater at give det sin autorisations blå stempel, selv om han også er klar over, at der knytter sig problemer derved. Jeg fornemmer imidlertid, at præses' skepsis først og fremmest kommer til udtryk, når beretningerne om flygtningelivet er af negativ art. »Om flygtningelitteratur, de enkelte flygtninges beretninger, må i almindelighed siges, at de er præget af mange erindringsforskydninger og en høj grad af hukommelsessvigt med hensyn til begreber som sted, tid, personer, hændelser. Erindringer nedskrevet af flygtninge 30-40 år efter deres ophold i Danmark må nødvendigvis blive meget usikre« bortset fra tilfælde, hvor der er ført dagbog eller lignende (s. 115). Hvorfor gælder dette kun tysk og ikke dansk beretningsmateriale?

De anførte bemærkninger og indvendinger skal ikke skjule, at præses har lagt et stort og grundigt arbejde i sin fremstilling. Han har været langt omkring for at samle sit stof, og han har givet sit emne en indfølelse behandling med streg under det menneskelige. Hvad der imidlertid bærer afhandlingen oppe, er, at hans tese forekommer bæredygtig. Man kan opstille reservationer i nuancen og detaillén, men i det væsentlige forekommer det bæredygtigt, når præses i sin konklusion taler om »en lang række danske humanitære ydelser, der sammenlagt kunne tjene som udgangspunkt for en art håndbog i håndtering og modtagelse af store skarer uindbudte flygtninge«; når han konstaterer, at »indsatsen var i begyndel-

sen modvillig og modstræbende... Men allerede i løbet af foråret 1946 kunne en effektiv administration føre til en strengt styret rutine dirigeret af de nødvendige cirkulærer og i stigende grad præget af forståelse for de internerede«, og når han for den stærke smed Kjærbøls vedkommende slår fast, at »denne enorme humanitære opgave var langt mere end administration«, (s. 296-98). Præses har bragt sin tese i hus, uden at den rækker ved vor nationale selvforståelse. Det skal han nok høste forståelse for.